

Жінка Сарданапала

Михайло Яцків

Генерал граф Б., два ад'ютанти і член пресової квартири сиділи в старинній замковій кімнаті довкола мармурного стола і розмовляли до пізньої ночі.

Генерал, високий, худощавий, з бритим, почерканим лицем, якби витесаним з каменю, був звичайно маломовний і послуговувався рухом руки, шаблі, моргом очей з-під хмарних брів, а слова вживав лише в крайній потребі. Високе чоло, порите рівнобіжними борознами, виступало вперед як прилобник шолома і металало залізну тінь на долішню часть лица, обличчя покрила тиха задума ученого, артиста в хвилі, коли дух вертає з позасвітньої мандрівки з новими цінностями.

Ординанс ішов довкола по черзі і наливав вина, технічний ад'ютант, надпоручик піхоти, закинув ногу на коліно і черкав на карті пробний нарис свіжих бойових ліній, службовий ад'ютант, ротмістр кінноти, зі здоровим червоним лицем та бритим вусом, подобав все на хлопця-урвитця, сидів з вдоволенням усміхом і зиркав бистро цікавим оком довкола. Член пресової квартири, з лицем і носом римського імператора, похилився до генерала і слухав його оповідання з останньої подорожі.

По тяжких трудах і боях генерал мав кілька тижнів відпочинку. Академія наук відзначила його почесним докторатом за наукові праці, він вернув недавно з дороги і оповідав свої враження.

Розмова розгалужувалася в напрямі питань і дослідів, які вивів генерал в своїх найновіших студіях. Технічний ад'ютант звернув увагу на телепатичну проблему психології і сказав, що, приміром, до сну як рідкого гостя під час війни треба прикладати іншу міру, поза біологічним поступованням, ніж в звичайній, мирній добі.

З черги сказав член пресової квартири, що його увагу звернула і застановляє не лише свіжість викладу з усякими несподіванками і новими відкриттями та небуденна гармонія між змістом і формою, але передовсім одноцільна, так сказати б, "двополова" повнота творів ексцеленції. Личність творця відбивається на його творі, і се для мене тим цікаве, що знаю вашу ексцеленцію як старшого кавалера, самотника, який вправді не стикається з жіноцтвом, але й глядить на нього згори.

Генерал, визначний стратегік, був також справним діалектиком, володів незвичайно бистрою пам'яттю і любив вислухати кожного бесідника зокрема, а потім переймав всі думки в своє русло і надавав оригінальний напрям.

— Дорогі панове, — сказав він, — мужі мого стану, з жалем мушу визначити се, поза більшою чи меншою здібністю у воєнній штуці — засліплені побожники, некритичні скептики або окультисти, яких наукові засоби не перевищують знання пересічного народного учителя. Наука, головно філософія і психологія, для сильного стратега просто необхідна, але буду держатися теми. Ви згадали тут про сон і двополову повноту в моїх книгах. Річ мається так: мені було сімнадцять літ, як полюбив я одну дівчину. Була се в моїм життю перша й остання, що так скажу, геройська любов.

Ми пізналися без романтичних пригод і стали для себе, як блискавиця і грім, як весна і цвіт. Одного без другого не уявиш собі. Коли згадаєш за перше, маєш на думці й друге. В нашій любові лучила нас передовсім ідея, все інше пазовім загальником: фізичний світ був на дальшій плані. Така любов не доводить до розчарувань і не вигасає. В моїх часах, як вам відомо, настав зворот в напрямках науки, у поглибленню природи, з філософії розвинулася прегарна галузь психології, молоді душі почали верстати нові шляхи в штуці, моя Ангеліка покінчила враз зі мною студії на чужині, ми мали вже за собою ряд наукових праць і таким чипом наша любов, якою провадила ідея, мала бути вічна. Тимчасом сталося так, що моя Ангеліка вмерла на удар серця.

Генерал встав, перейшов кілька разів через кімнату, відтак сів, добув з лівої кишені на грудях шкіряну шкатулу, виймив емальований портрет на грубій металевій плиті і показав слухачам.

Було се характеристичне личко білявки. Чорні очі, коротке волосся опадало конопляними кучерями на рамена, довкола головки красувався широкий золотий обруч, як коропа на подобу старинного зубатого ганка довкола верха твердинного муру. Надолині було вирите ім'я і дві дати.

Член пресової квартири захопився сим портретом і пригадав собі щось, але генерал спинив його рухом руки.

— Знаю, що хочете сказати, але pozwольте мені ще хвилю. Два літа нудив я собою по світі, не міг взятися до праці, став безрадний і без виходу з мрачного лабіринту, мені видалося, що з мене непотріб, і я задумав вже покінчити свою муку самовбивством, аж одного дня в несвідомій майже блуканині по британським музею вдарила мене серед ассірійських викопів, як об'явлення, одна різьба.

Генерал звернувся до члена пресової квартири, а сей вповів:

— Король Сарданапал зі своєю жінкою.

— Так, — відповів генерал. — Се одинока в образі захована нам королева... Та плоскорізьба представляє, як вам відомо, жіночу голову в профіль, прибрану короною муру, як глядить направо, а проти неї, звернену поглядом наліво, голову ассірійського короля в хвилі спочинку на високій лежанці. Королева в багатих шатах сидить напроти нього на високім кріслі. Обоє відпочивають в повитій вином бесідці і підкріпляються цінним напитком з плоских чарок, за ними стоять євнухи і холодять їх віяльцями з павиних пер, а з віддалі долітає до вуха солодкий бренькіт струн... Багато літ тому, я був тоді поручиком, але ніколи не забуду, як та жіноча голова дивно схожа була до моєї Ангеліки. Я терпеливо і вірно відрисував її собі. Багато літ пізніше впав під мою увагу взірець борти, яка обіймає плащик королевої, — він виглядає зовсім так, як бланки мурів, виконані в Сузі. Я прокинувся по двох літах душевної недуги. Сила волі здобуває безсмертність душі. Я остав вірний своїй Ангеліці й остану поза смерть. Вона повела мене, як муза станинних поетів, як Беатріче Данта, шляхом науки в глибини духу, в досліди буття. При кожній праці вона все стояла переді мною, як повірниця найсвятіших ворущень, як порадниця в найтяжчих хвилях, і таким чином я воскресив її й вона живе і буде жити зі мною, доки з моїх творів буде сипатися цвіт і роса на молоде

покоління...

Вертаю до теми. По думці старинного філософа, с речі, які мудрець може виявити перед людьми, є такі, що перед собою, є такі, що навіть перед самим собою не годиться виводити. Ви, мої дорогі панове, прегарно додержуєте мені товариства. Ми далеко переросли тип офіцера, з якого насмівається пословиця, що він вміє тільки про свою кобилу говорити. Ви розумієте і відчуваєте по собі, що людина, обдарована вищою снагою, в просвітній годині відлітає якнайдалше від буденної, сірої мозоли і злиднів, і серед нас витворився гарний тон, щоби в таких хвилях, як нині, не згадувати навіть про війну. Все ж таки вибачте, що зверну на часок увагу на теперішню добу. Оця війна затягнулася в безконечну, світова ситуація заялозилася, як невипарений горнець ледачої газдині, й осточортіла, як смертельний гріх. Виглядає, якби людство не могло вже прокинутися з біснуватої дурійки, тільки насліпо пре до взаємної заглади. Я, мій штаб, ви, військо поневільно зжилися з тим духом язви, якби ніколи й не мало вже бути інакше, але попри те всі ми, коли вглянемо в глибину, видимо зовсім інші речі. Зверніть увагу на сучасну філософію, суспільний устрій, гіпертрофію націоналізмів і спитайте себе, чи щастя чоловіка в сих рамках можливе, чи тут нема ні крихти фальшу? Наука творена для системи, устрій без дійсного рівного права жінки, шовіністичні кличі без пощади для найкопечніших прав життя, без ціни людини, характерів, гідності, праці, волі і свободи одиниці, чи те все, на чім світ опирається нині, — стане завтра? Тут альтернатива. Вказую на можливість, що ця війна дасть нам нові основи філософії, а з хвилиною, коли жінка стане дійсно в рівним праві з чоловіком, — всяка війна на будуче виключена. Це виглядає на парадокс, але вернімся до товаришки хороброго короля, покровителя наук. Сарданапала, з 650-го року перед Христом. Старинний артист передав нам його пригоди на ловах; в ридвані, верхом і пішо в побідній боротьбі з королем пустині. З тої доби маємо також різьби, що представляють похід ассирійських військ з табору, кінний об'їзд твердині з таранами, приступ лучників і ратників на оборонний мур, здобуття лісової гори, яку обсадив неприятель, святочний похід пажів, а при тім старинний володар не забув за свою кохану дружину і в хвилі відпочинку бажав передати її враз з собою на образі потомкам. Видно, була се визначна, даровита людина, коли заслужила на таку любов і шану східного сатрапа. Чи від тої епохи донині вона поступила вперед, чи її роль і доля змінилися на краще? З фотографічних буд, з газетних хронік, ні зі статистики самовбивств цього зовсім не видно.

В IV віці перед Христом побудувала Артемізія Галікарназійська своєму мужеві, карибському королеві Мавзолеєві величаву гробницю, від якої постала технічна назва княжих будівель такого роду.

Що ж від тої епохи світ дав жінці? Фрази рівного права, підшиті фальшом і насильством. Той вузол розітне війна і жінка — робітниця, мати, сестра, вдова, опікунка сиріт, товаришка, як революціонер, стане в своїй обороні і наверне ідею на праву дорогу. Етика середніх і нижчих верств стоїть найвище, аристократія упала своєю мораллю до позему[1] шумовин. Через те терпіли і терплять народи. Природа має найбільший вплив на людство, всякий космічний переворот випереджує духову

завірюха народів, отже, годі нам зашкаралуплюватися лише в солодких мріях про будуччину.

Хто знає, чи сучасна мука людства оплатиться на короткий вік землі, хто знає, чи в разі космічної катастрофи людство своєю скаженою ненавистю не довершить найбільшої трагедії, про яку не мріяли навіть біблійні пророки в своїх фантазіях страшного суду. Був би це пекельний доказ людської нездарності, найтяжчий проклін скприненого і схляпаного життя від епох аж до остаточної заглади. Тут друга часть альтернативи, і я, як одиниця, представив вам посередньо свій духовий стан. Так, я від довшого часу почуваю зворот в своїй душі. Ви, пане поручику, згадували перше про сон, отже, дозвольте, дорогі панове, що оповім вам свій з останньої ночі, одинокий, який під час війни навідався до мене. Оце снилося мені, що жінка Сарданапала обернула до мене лице і рухом руки кликала до себе. Коли я підійшов, мав враження, що вона і моя Ангеліка — се одна постать. Вона поклала руку на моє серце і я почув надлюдську розкіш спокою і нову, ясну дорогу перед собою.

Слухачі потонули в задумі, генерал сховав портрет Ангеліки в шкатулу, поклав між свої записки і книги на столі і вповів півголосом:

— Легко згубити її при наших воєнних умовах, коли чоловік продирається крізь корчі, дебри та окопи.

Було вже на розсвіттю, як учасники прощали генерала і мали розійтися до своїх кімнат, коли на коридорі загомоніли прискорені кроки. Два гусари прибігли задихані і сповістили, що крило армії подалося під напором неприятеля і стануло кілька кілометрів наліво, майже в лінії до замку.

Генерал, молоді товариші і слуги зібралися живо, посідали на коні і мерщій виступили з замку.

Гурт їхав квапно верховинами і чагарями, генерал напереді, штаб і служба за ним. Технічний ад'ютант моргнув здивований до службового, а той по хвилі застанови помчав наперед і зрівнявся з генералом.

— Ваша ексцеленція зволяють їхати на захід, до села Н., а я зі стежею[2] поїду до армії, хоч це, властиво, непотрібне, бо ми маємо ще кілька днів спочинку.

Шрапнелі зачали скиглити під небом залізними ланцюгами. Стріли крісів[3] нукали у віддалі. Генерал не відповів нічого, тільки прямував на північ.

Станули перед голою горою, генерал зсів з коня, за ним весь гурт. Всі взяли повідці і вели коні за собою. Врешті генерал дав знак, щоби задержалися, а сам пішов направо.

— Ексцеленціє, не висуватися, тільки йти лівою збочею, бо звідси...

Не встиг ад'ютант докінчити слова, як генерал упав на коліно, імився за груди, схилив голову і вловів глухо, як би до себе самого:

— Я поцілений.

Чим боржій прибігли ад'ютанти і служба, забрали ного і серед свисту куль і тріскоту шрапнелів почали втікати на захід. Чотири жовніри несли вождя на крісах, він лежав горілиць і вдивився понурими очима в східне небо.

Сонце підіймало криваву голову, шрапнелі і гранати шматували над ними хмару на

стадо вірлів, що ударяли на себе клювами і могучими крильми, то розлітались на боки.

Генерал потонув погасаючим зором в тім образі і зітхнув.

Змучений гурт опинився в селі, далеко від бойової лінії. Генерал не жив. Куля поцілила його в серце.

— Шкода, що ексцеленція якраз нині не має при собі Ангеліки, — замітив технічний ад'ютант.

Член пресової квартири похитав головою.

— Куля була би нарушила її, і він би цього не переболів. Тепер дамо її непорочну на його лицарську грудь, в ту нову, кращу дорогу, яку предвидів він для себе на досвітках нинішнього дня.

1915

[1] Рівень.

[2] Розвідка.

[3] Рушниця.